

De betekenis van herdenken

23 augustus 2019 – Herdenking Japanse Jongenskampen

Lezing door Bertine Mitima-Verloop, junior beleidsonderzoeker/adviseur en promovenda bij ARQ Kenniscentrum Oorlog, vervolging en geweld

Geachte genodigden en aanwezigen,

Decennialang al komen mensen hier bij elkaar om te herdenken. Mogelijk bent u elk jaar hier bij de herdenking van de Japanse jongenskampen. Ziet u er naar uit, of ziet u er juist tegenop maar voelt u toch de drang om ieder jaar weer te gaan? Misschien is het wel de eerste keer dat u hier aanwezig bent. Omdat de herinneringen uit het verleden belangrijker voor u zijn geworden, of omdat u als tweede of derde generatie nauw betrokken bent, of betrokken bent geraakt, bij de geschiedenis van uw familie. Wat de reden ook is dat u hier bent, ik hoop dat u vandaag bij deze herdenking ruimte vindt om uw gevoelens te uiten en kunt ervaren waar u voor gekomen bent.

Ik wil deze ochtend graag met u van gedachten wisselen over de betekenis en impact van herdenken vanuit psychologisch oogpunt. Ik realiseer mij dat dit wellicht een andere voordracht is dan u gewend bent, maar ik vind het een eer om u iets te mogen vertellen over mijn promotieonderzoek, dat ik doe bij het ARQ Kenniscentrum Oorlog, vervolging en geweld in samenwerking met het Nationaal Comité 4 en 5 mei.

Als we herdenken vanuit psychologisch perspectief beschouwen, valt iets tegenstrijdigs op. Mensen gaan in gedachten bewust terug naar nare gebeurtenissen die verleden tijd zijn en staan vrijwillig stil bij verdriet. We weten dat veel mensen emoties als verdriet en soms ook angst en boosheid ervaren rondom de tijd van herdenken. Ook gevoelens van rouw, onrust en stress komen vaker voor en gevoelens van blijdschap en kalmte nemen juist af. Waarom staan mensen dan toch vrijwillig stil bij het verleden, welke kracht ontleent men aan herdenken? Helpt herdenken uiteindelijk bij het verwerken van wat iemand heeft meegemaakt? En komt er een tijd om het verleden achter zich te laten en door te gaan, of ligt dit toch anders?

In mijn onderzoek probeer ik meer licht op deze vragen te werpen. Vanochtend wil ik met name iets delen uit een aantal interviews die ik heb gehouden met oorlogsgetroffenen. Ik sprak onder andere met ouderen die de Tweede Wereldoorlog bewust hebben meegemaakt, waaronder overlevenden uit Japanse kampen, tweede generatie getroffenen, veteranen en (jonge) vluchtelingen. Ik vroeg hen wat herdenken met hen doet, en of het hen helpt om om te gaan met hun oorlogsgelateerde herinneringen. De diversiteit van hun verhalen laat zien hoe veelomvattend herdenken is. Uit de interviews kwamen diverse thema's naar boven die iets laten zien van de impact die herdenken kan hebben op oorlogsgetroffenen. In deze voordracht wil ik focussen op de thema's persoonlijke herinneringen, steun, erkenning en betekenisgeving.

Persoonlijke herinneringen

Allereerst ging het gesprek vaak over de relatie tussen herdenken en persoonlijke herinneringen. Deelname aan een collectieve herdenking zorgt bij sommige oorlogsgetroffenen voor directe herbeleving van momenten uit de oorlog die zij zelf hebben meegemaakt. Een veteraan vertelde mij:

‘Gevechtshandelingen komen dan boven, de spannende situaties en hoe het mis had kunnen gaan’. Het opnieuw beleven van deze momenten vindt hij niet erg. ‘Het is goed voor mij om stil te staan bij wat ik heb meegemaakt. Het fijne aan een herdenking vind ik dat het zo geclusterd is rond één tijd in het jaar. Hierdoor blijft het behapbaar, niet zo alom tegenwoordig.’ Ook in traumatherapie is confrontatie met de traumatische herinnering een belangrijk onderdeel. Wanneer dit in een veilige omgeving en op een gecontroleerde manier plaatsvindt, kan dit uiteindelijk angst verminderen en helpen om heden en verleden meer te scheiden. Herdenken kan eenzelfde soort veiligheid bieden omdat het plaatsvindt in een afgebakende tijd, een moment waarop emoties toegestaan worden en sociale steun aanwezig is.

Niet elke oorlogsgetroffene die ik sprak is tijdens een collectieve herdenking bezig met persoonlijke herinneringen. Niettemin wordt, door de verhalen heen, duidelijk hoezeer de eigen ervaringen leidend zijn voor de betekenis die men aan herdenken geeft. Een jonge Afghaanse vluchteling verwoordde het als volgt: ‘Herdenken van de Tweede Wereldoorlog betekent voor mij hen eren die ervoor hebben gezorgd dat Nederland vandaag de dag een vrij en veilig land is om te wonen. Ik weet wat ervoor nodig is, wat het kost om te vechten voor vrijheid en ik ben dankbaar dat er mensen waren die daar hun leven voor wilde geven.’

Ik ontdekte in het onderzoek dat het herinneren van persoonlijke gebeurtenissen uiteindelijk voor de meeste mensen niet echt bepalend is voor een positieve dan wel negatieve ervaring van de herdenking. Juist ook in het gewone dagelijks leven zijn er zaken die herinneringen aan de oorlogstijd oproepen, zoals het alarm op de eerste maandag van de maand, beelden van vluchtelingen op tv, vuurwerk rond oud en nieuw, oorlogsfilms of een specifieke datum die verbonden is met een bepaalde gebeurtenis. De dochter van een verzetsstrijder die omkwam in de Tweede Wereldoorlog vertelde mij: ‘Herinneringen aan de oorlog komen bij mij niet extra boven op 4 mei. De dag van het bombardement in Rotterdam of de dag dat ik mijn vader voor het laatst zag zijn dagen voor mij waarop ik alles weer voor me zie’. Om te begrijpen welke kracht mensen ontleen aan herdenken moeten we verder kijken dan de persoonlijke herinneringen.

Steun en herkenning

Daarom wil ik ten tweede stil staan bij de thema’s steun en erkenning. Uit de interviews kwam naar voren dat een bijzondere kracht van collectief herdenken het ervaren van steun en erkenning is. Een man die gedurende de Tweede Wereldoorlog in een Japans kamp verbleef, vertelt dat hij de Indië-herdenking op 15 augustus voor geen goud zou willen missen, ondanks dat herdenken voor hem leidt tot herbeleving van allerlei traumatische gebeurtenissen. ‘Als je daar komt ontstaat er een chemie, die kan ik niet beschrijven. De saamhorigheid geeft me een heel blij gevoel.’ Herdenken blijkt veel meer dan een minuut stilte voor hem. De gesprekken die hieromheen ontstaan en de erkenning die ervaren wordt, geven het juist betekenis. Ook uit ander onderzoek blijkt dat het ervaren van steun in en rondom een herdenking belangrijk is voor hoe positief men de herdenking ervaart.

Niet iedereen ervaart deze sociale verbondenheid. Waar insluiting is, vindt ook uitsluiting plaats. Voor sommigen zorgt een collectieve herdenking juist voor een gevoel van eenzaamheid, bijvoorbeeld wanneer mensen moeite hebben om verbinding te maken met anderen of omdat de pijn van verlies en miskenning opnieuw gevoeld wordt. Het verhaal van een oud-Indiëganger is een pijnlijke illustratie hiervan. Op een kerkhof achteraf staat hij alleen, om zijn kameraad te herdenken die in voormalig Nederlands-Indië sneuvelde. Dorpsgenoten herdenken op het plein voor de kerk maar de naam van zijn vriend mag niet opgenomen worden tussen de andere namen op het oorlogsmonument voor mensen die zijn omgekomen tijdens de Tweede Wereldoorlog.

Betekenisgeving

Het laatste thema waar ik bij stil wil staan is betekenisgeving.

Wanneer wij de individuele impact van herdenken beter willen begrijpen is betekenisgeving een belangrijk aspect. Herdenken kan helpen om de gebeurtenissen in het verleden in een groter geheel te zien en een plaats te geven in het eigen levensverhaal. Een van de geïnterviewde vertelde: 'Ik geloof niet zo in afsluiten en doorgaan. Voor mij werkt dat in ieder geval niet. Om compleet afscheid te kunnen nemen moet je duizend keer een stukje afscheid nemen. Door een jaarlijks terugkerend ritueel gaat de lading er steeds een beetje meer af.'

Een ander persoon die ik sprak had minder behoefte aan het steeds weer afscheid te nemen. Zij vertelde: 'De herdenking die er elk jaar is voor een gesneuvelde soldaat uit mijn compagnie, hoeft van mij niet. Dan is het net of het stopt, alsof het niet verder gaat. Voor mij werkt dat niet, zo'n vaste datum.' Voor haar heeft herdenken een andere betekenis. "Een kort moment stilstaan bij oorlog, met een persoonlijk element, de Taptoe, nog even langs de kransen lopen en dan ook weer naar huis." Het helpt haar juist om de oorlog niet als een zwaarmoedig, beladen thema te zien. Ondanks een verschillende interpretatie van de herdenking laten beide voorbeelden zien dat herdenken te maken heeft met een stukje verwerking en helpt het betekenis te geven aan datgene wat iemand heeft meegemaakt.

Samenvattend kunnen we stellen dat de individuele verschillen in hoe en wat oorlogsgetroffenen herdenken, en welke betekenis zij hieraan geven, groot zijn. Voor de één is herdenken gekoppeld aan eigen herinneringen en voor een ander zijn de oorlogservaringen slechts van indirecte betekenis. Velen ervaren door te herdenken steun en erkenning, terwijl voor sommigen juist het gebrek hieraan door een herdenking extra benadrukt wordt. Wat mij door alle gesprekken wel duidelijk is geworden, is dat deelname aan een jaarlijkse herdenking geen teken is dat men vastzit in het verleden. Het laat veel meer een erkenning en acceptatie van het verleden in het eigen levensverhaal zien. Ondanks een toename in gevoelens van verdriet, angst, stress of rouw, heeft collectief herdenken een enorme kracht, doordat het onder andere een bron kan zijn van sociale verbondenheid en een gevoel van erkenning en betekenisgeving teweegbrengt.

Tot slot: Wellicht heb ik u deze ochtend niets nieuws verteld. Velen van u zijn immers zelf oorlogsgetroffenen. De individuele impact van herdenken kent u maar al te goed. Wel hoop ik dat u herkenning vond in wat ik verteld heb. En dat u met mij inziet hoe belangrijk het is dat hierover geschreven en gesproken wordt met mensen voor wie de betekenis en het belang van herdenken minder vanzelfsprekend is. Zodat ook niet-direct betrokken het belang en de betekenis van herdenken begrijpen, en deze tijd van herdenken respecteren en koesteren. Ook het voortbestaan, hoewel in een nieuwe vorm, van de herdenking van de Japanse jongens- en vrouwenkampen.

Hartelijk dank voor uw aandacht.